

Midt-Troms Museum

SKALAND BERGVERKSMUSEUM

BESKRIVELSE
UTVIKLING
FRAMDRIFT

INNHOLDSFORTEGNELSE

FORORD	SIDE 3
INNLEDNING	SIDE 4
HISTORISK TILBAKEBLIKK	SIDE 6
SENJENS NIKKELVERK	SIDE 7
SKALAND GRAFITTVERK	SIDE 12
VURDERING AV VERNEVERDIEN	SIDE 16
BYGNINGER PÅ GRUVEOMRÅDET	SIDE 18
PRIORITERING AV Istandsetting av bygninger	SIDE 40
TOTALE KOSTNADER VED Istandsetting	SIDE 41
BILDER, ARKIV OG GJENSTANDER	SIDE 42
FORMIDLING	SIDE 48
SAMARBEIDSPARTNERE	SIDE 54
KILDER	SIDE 55
VEDLEGG	SIDE 56

FORORD

Planen for utvikling av et bergverksmuseum for Berg kommune – Skaland bergverksmuseum – ble vedtatt av styret 19. desember 2005 og er det første skritt i etablering av et bergverksmuseum på Skaland.

Planen må betraktes som et arbeidsdokument i det videre arbeidet på Skaland og skal evalueres og gjennomgås på nytt ved årsskiftet 2007/2008. Årsaken til dette er at en i løpet av en toårs periode ønsker å se hvor langt en er kommet med å ta vare på de bygningene som foreslås tatt vare på i planen. I løpet av perioden fram til 2008 kan det hende at en må revurdere antall bygninger som skal tas vare på – dette har sammenheng med tilgang til eksterne midler.

Når det gjelder de gamle produksjonslokalene, oppredning og flotasjonsverket i det gamle gruveområdet, er dette holdt utenfor planen fordi her trenges spesialkompetanse på bevaring. Gjennomgang av de gamle produksjonslokalene vil bli gjort sommeren 2006 sammen med Norsk Bergverksmuseum på Kongsberg som er ansvarlig for det nasjonale nettverk av bergverksmuseer.

Når arbeidet på Skaland kommer i gang i løpet av mai/juni 2006, vil museet arbeide parallelt med bevaring av bygninger, ordning av arkivmateriale, innsamling av bildemateriale, rydding av området, registrering av gjenstander og produksjon av video.

Når planen som ble vedtatt i desember 2005 nå sendes ut, er det gitt tilskudd til inkludert våre egne bevilgninger på over kr. 400.000,- - en god start på arbeidet med bergverksmuseums på Skaland.

I tida framover vil denne planen samt avtalen med Skaland Graphite være det som styrer arbeidet på Skaland de nærmeste to åra.

Den historiske oversikten er langt fra utfyllende – historia om Skaland grafittverk er et eget prosjekt som må skrives etter at vi er kommet i gang og her vil naturligvis arkivmateriale, bilder og gjenstander være viktig kildemateriale. Vi vedlegger i denne oversikten to artikler som har belyser driften ved nikkelverket og grafittverket. Ivar Enoksen har skrevet kapitlet om Hamn.

Planen tar ikke sikte på å være fullstendig på alle punkter – planen skal evalueres og skrives om ved utgangen av 2007. Planen er første trinn av utvikling av et bergverksmuseum på Skaland.

Trollhaugen 2006-04-05

Tore Hauge
Direktør

INNLEDNING

I langtidsplan for Midt-Troms Museum er opprettelsen av et bergverksmuseum med under nye museumstiltak i regionen. I langtidsplan sies det følgende:

- Avklare hvilke bygninger som skal tas vare på
- Utarbeide en avtale mellom Skaland Grafittverk og Midt-Troms Museum om det gamle gruveområdet
- Restaureringsarbeid
- Sikre og ta vare på gjenstander på området
- Bilderegistrering
- Gå gjennom arkiv og registrere arkiv
- Utarbeide forslag til utstillinger på området

Styret vedtok under sak 17/04 avtalen mellom Skaland Graphite AS og Midt-Troms Museum:

1. Skaland Graphite AS overdrar vederlagsfritt alle bygninger på det gamle gruveområdet på Skaland til Stiftelsen Midt-Troms Museum (se vedlagte kartutsnitt).
2. Skaland Graphite AS overdrar vederlagsfritt til Stiftelsen Midt-Troms Museum (MTM) et nærmere spesifisert areal som omfatter det gamle administrasjonskontoret med tilleggende bygninger samt de gamle bygninger og ruiner overfor administrasjon. Arealet rundt direktørboligen Perstua unntas.
3. Skaland Graphite AS overdrar arkivmateriale fra bedriften vederlagsfritt til Stiftelsen Midt-Troms Museum. Inntil materialet er ordnet arkivmessig, er det ikke offentlig adgang til arkivet.
4. Stiftelsen Midt-Troms Museum forplikter seg til å bygge opp et bergverksmuseum på Skaland basert på bygninger, gjenstander og arkiver.

Stiftelsen Midt-Troms Museum vil:

- utarbeide plan for bevaring av bygninger herunder en nøye dokumentasjon av alle bygningene
  - registrere og dokumentere gjenstander
  - utarbeide en plan for bevaring av arkivene
  - utarbeide en plan for framdrift av oppbygginga av et gruvemuseum
5. For å formidle den lokale bergverkshistoria skal gjenstander og arkivmateriale med tilknytning til gruvedrifta i Berg kommune gjøres tilgjengelig på bergverkmuseet på Skaland.
  6. Det utarbeides en egen avtale om ansvar for og vedlikehold av veien fra riksvei 384 og opp til det gamle gruveområdet
  7. Når det gjelder opprydding av området, viser Stiftelsen Midt-Troms Museum til avtalen inngått mellom Berg kommune og Skaland Graphite AS datert 07.08.2003.

8. Etter overdragelsen er det styret for Stiftelsen Midt-Troms Museum som overtar ansvaret for bygninger, gjenstander og arkivmateriale knyttet til gruvedrifta.
9. Midt-Troms Museum er et museum innenfor den offentlige museumsstruktur i det nasjonale museumsnettverket. Museumstiltak innafor Midt-Troms Museum er således sikret en kontinuitet. Berg kommune og dermed alle museumstiltak i Berg kommune vil alltid følge det offentlige museumsnettverket på tross av endringer i kommunegrenser og museumsstruktur på fylkesplan. Et bergverksmuseum på Skaland vil derfor i overskuelig framtid være sikret framtidig drift gjennom Midt-Troms Museum.

Midt-Troms Museum er forpliktet til gjennom avtalen med Berg kommune og Skaland Graphite AS å arbeide for at et gruvemuseum blir en realitet og at museet så snart som mulig er tilgjengelig for publikum.

Denne planen for gruvemuseum i Berg kommune vil omfatte både nikkelverket på Hamn og grafittverket å på Skaland, og skal være et arbeidsdokument i arbeidet med opprettelsen og utvikling av et gruvemuseum i Berg kommune.

Dette vedtaket fattet styret i 2004 og målsettinga har vært å legge fram en samla plan Skaland innen 2005. Området er stort, bygningene mange, oppgavene store og mange detaljplaner må på plass før et bergverksmuseum står ferdig.

Denne planen inneholder et forslag til utvikling og framdrift, men det er mange detaljer og detaljplaner som museet må jobbe med for å få dette til.

Arbeidet er så omfattende at vi foreslår en evaluering av framdriften i løpet av høsten 2007.

Trollhaugen 2005-12-12

Tore Hauge
Direktør

HISTORISK TILBAKEBLIKK

NIKKELVERKET PÅ HAMN

GRAFITTVERKET PÅ SKALAND

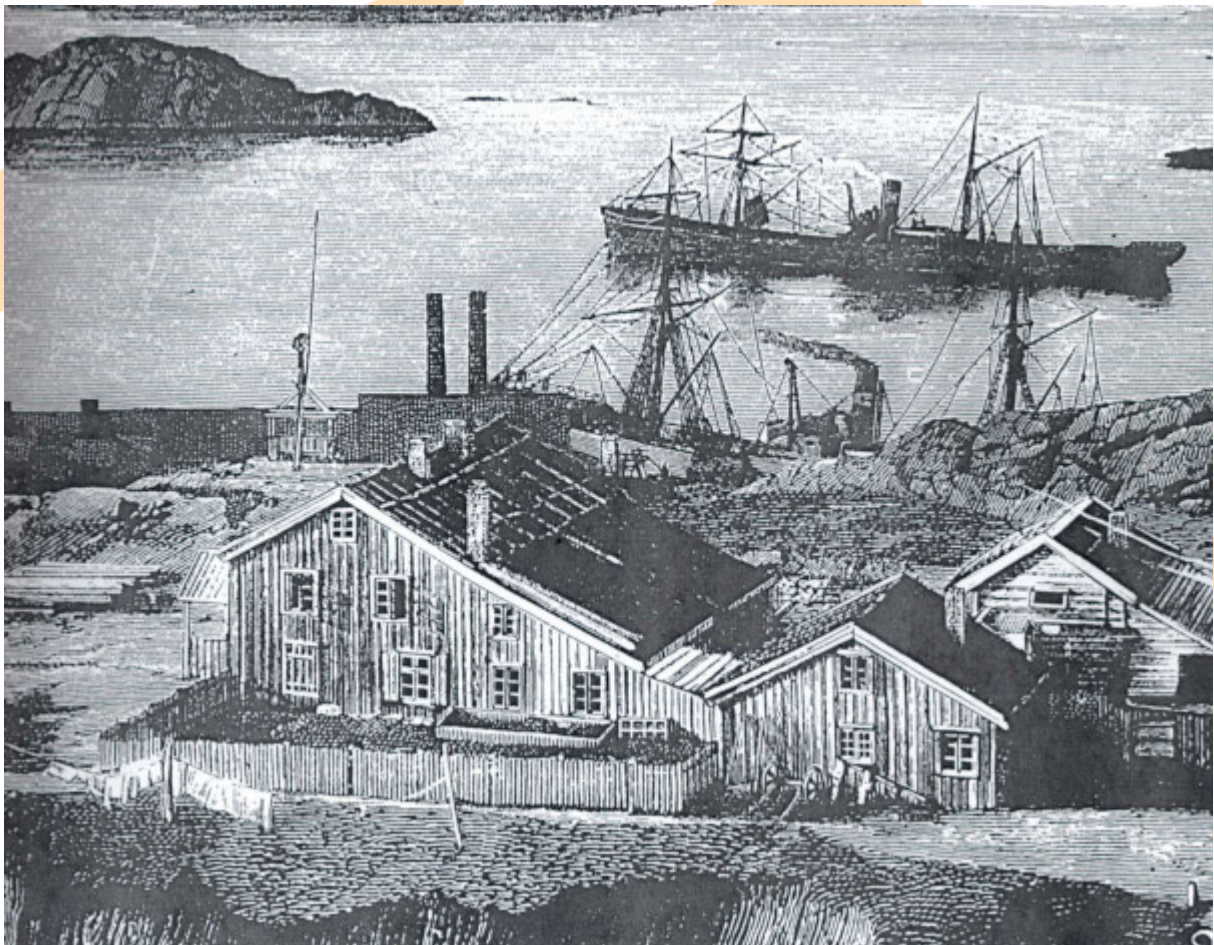
SENJENS NIKKELVERK – ET HISTORISK TILBAKEBLIKK

*Fra Pol til Pol der fantes vel mange underverk
Dog fans der ikke Make til Senjens Nikkelverk!*

Sluttlinjene i Sørlands-busen Oles Rønningens vise om nikkilverket i Hamn rommer en noe drøy påstand. Vel tok gubben hardt i, men sikkert er at bergverksanlegget mellom flabergene på yttersida Senja på mange måter var en industriell nyvinning, og at Verket, med sin korte driftsperiode på flere områder var foran sin tid.

Nordnorsk bergverkshistorie så sin begynnelse ved midten av 1800-årene, da flere mer og mindre vellykkede forsøk på gruvedrift kom i gang over hele landsdelen: Kobber i Alta, Kvænangen og Sulitjelma, bly og sink i Mofjellet og Rubben i Bardu, sølv i Svenningsdalen, svovelkis i Bosmo, jern i Neverhaugen. Nikkel ble funnet i Måløy, i Beiarn og her i Hamn.

Det meste av denne gruvedriften var sjansebetont og anleggene ble gjerne lagt ned når metallet kom i lavkonjunktur. Best fundert var nok kobberutvinninga i Kåfjord i Alta og i Sulitjelma. Stadige perioder med driftsstans førte til stor skepsis til å ta seg arbeid ved slike anlegg. Unge og ugifte var de fleste som søkte arbeid.

"Forhekset" metall

Nikkel ble først etablert som eget metall et godt hundreår tidligere, i 1751, av den svenske bergkjemikeren Cronstedt. Før dette var metallet kjent som en plage og oppkalt etter et overnaturlig vesen kalt "Nickel" – en slektning av vår egen gårdsnisse. Det uhyre verdifulle metallet kobber ble i visse gruver funnet sprøtt og ubrukelig, og var det tyskerne kalte "vernickt". Nissen hadde hevnet seg: Kobberet ble ubrukelig..

Nikkelen ble først brukt i produksjonen av nysølv etter 1820-årene. Etterspørselen økte sterkt fra rundt 1845, og da til bruk ved produksjon av mynter. Tyskland og England var store kunder. Etter hvert som krigsindustrien vaks fram, noe senere, ble metallet uunnværlig for de store jernverkene som produserte panserstål til slagskip og panservogner. Men denne etterspørselen oppstod et par år etter at Senjens Nikkelverk var lagt ned.

I 1846 ble første nikkelverk i Norge satt i drift, i Espedal ved Skien. I **1872**, samme år som Senjens Nikkelverk kom i gang startet en annen gruve i Evje på Sørlandet. Dette bergverksanlegget var lengst i drift og ble først nedlagt etter 2. Verdenskrig., men ga grunnlaget for et velkjent raffineringsverk i Kristiansand, nemlig det USA-eide Falconbridge Nikkelverk AS.

I steinklippene på Helland ved Hamn vaks det på rekordtid fram en bergverksindustri blant de største i landet. Opptil 700 mennesker hadde tilhold her, da verket var på topp, kvinner og barn medregnet. Arbeidere kom fra mange kanter av landet, rundt halvparten av disse var finske kvener, de fleste fra det nys nedlagte Kåfjord Kobberverk. Folketellinger fra 1876 viser at verket hadde hele 430 arbeidere.

Nikkelen som ble utvunnet i Hamn ble bokstavelig talt til penger: i hovedsak gikk det til legering av mynt over hele Europa. Det nye metallet ble etter en tid nærmest ensbetydende med penger, noe vi ser i det engelske uttrykket for en mynt: "a nickel".

Fjerne eiere

Første funn av nikkel ble gjort av Eilert Brox på gården Helland, sommeren 1869. Da prøven var analysert tok han sjøl ut skjerp, men solgte området til bergmester Tellef Dahl, som satte i gang prøvedrift. I 1872 solgte Dahl bruks- retten til engelskmannen Sir Henry Hussey Vivian fra Cornwall, som alt var en mektig industriherre, etablert med sine største industrianlegg i Swansea i Wales. Vilårene var at Dahl skulle ha en viss avgift av hvert pund nikkel som ble ført ut fra Senjens Nikkelverk, dessuten 5% av kobberet som måtte finnes i malmen. Det engelsk selskapet igangsatte full drift i 1872. Sir Henry var eneeier, og hadde fra før et svært kobber- og nikkelforedlingsanlegg og diverse eierskap i gruver i Cornwall og Devon. Hans far, broren og han sjøl hadde også i årrekker produsert kobberplater som ble brukt som "hud" over undervanns skipsskrog i Royal Navy, og hadde grundig slått seg opp på det. Med mange jern i ilden fra før satset nå Sir Henry en del av sin kapital på bergklippene ved Hamn, fra sin residens Paradise Meadow ved Swansea.

Hamn var så vidt intet paradys. Men utsiktene til fast fortjeneste lokket mange arbeidere. Etter britisk modell ble her bygd opp noe som kunne minne om en gruveby, et isolert samfunn, ytterst mot storhavet.

Industristedet, med 700 innbyggere, krevde sine fasiliteter: Til sammen 44 bygninger. Av dette var 26 bygg arbeidsbrakker og losjhus. Ellers hadde anlegget kirke med 410 sitteplasser, 2 bakerier, arrest, skole, butikk, skjenkestue, dansesal, 2 fjøs, fire

stabbur, badehus, og andre etableringer som var vanlig å finne på industritettsteder på disse tider.

Verkets to dampskip fraktet malmen til Swansea. Soknepresten i Berg gjorde tjeneste ved kirka på Nikkelverket, med 15 gudstjenester årlig. For dette skulle han ha litt betalt pr arbeider på verket.

I 1876 kjøpte industriherren i Wales til overmål en jordlapp til kirkegård, på Finnsæter. Og kirkegård behøvdes. Ulykkene var mange. Ganske fort ble verket en egen "stat i staten", ganske sjølhjulpent - med eget fattigstell, skole og egen lege. Bedriftslegen var lenge eneste lege på Ytre Senja.

Akkordsatsene for "busen" på Verket var rundt 4 kroner pr tonn utdrevet masse. Røsting og smelting kostet kr. 1.20 pr tonn. Råmalmen holdt et nikkelinnhold på rundt 0,75. Den ble først, etter utdrivinga - ført ned til skeidehuset ved havna, så til røsthus, og videre til skeidehyttene. Alt av hus og brakker var trengt sammen på et lite område ved havet. Etter røsting og to gangers smelting, noe som ble vanlig i verkets siste periode, hadde malmen på det beste et innhold på nærmere 30% nikkel med kobolt og 14% kobber. Mellom prosessene ble malmen fraktet på skinner fra gruva til røsthus og smeltehytte, og derfra ned på kaia. En svær dampmaskin dro vaggene med forarbeida malm, til sist ned til den svære steinkaia, hvor den ventet på utskiping med Sir Henrys egne skip.

Første adm.dir. på Senjens Nikkelverk var O. Borchrewink, så O.A Corneliusen, deretter Fredrik Müller, og siste året Gudbrand Henriksen. Ingeniør og daglig leder var Mr. Heath Verkslege i første periode var dr. Hirsch, senere dr. Ellefsen. Disse karene gjorde ellers en betydelig tjeneste for folk utenfor verket. Industrianlegget eide også lystbåten "Hvidfisken", en vakker dampslupp, ført av Ole Utvik. Denne båten blei også til tider leid av bryllupsfolk i fjorden.

Skolen på verket var Senjas første og kanskje siste privatskole : Det måtte betales 80 øre måneden fra hver familie for hvert barn, til læreren, herr Richard Rasmussen.

Elektrisitet

Det sagnomsuste elektrisitetsverket kom i 1882, og elektrisk lys fantes dermed ved verket før folk ellers visste hva denne nymotens oppfinnelse innebar.

I Paris, hadde J a b l o k o f f s buelamper prydet gatelyktene alt fra 1878. I London og New York hadde Edison alt i 1882 etablert de første stasjoner for salg av elektrisitet til alminnelige hushold som gjorde bruk av hans buelamper. Men alt før dette hadde norske ingeniører vært ute med strøm til industrianlegg. Første elektrisk opplyste industribedrift var Lisleby Bruk i Fredrikstad , 27 januar 1877, et helt år før gatelysene i Paris. En dampdrevet, østerriksk Grammes dynamo besørget strøm til hele 2 buelamper! Same år og de følgende, fikk flere bedrifter på Østlandet elektrisk kraft, men bare til belysning. Jørgen Lysholm Brænderi var for øvrig tidlig i gang.

Elektrisitetens inntreden i Troms fant sted høsten 1882. Men den kolossale nyhet blir bare nevnt i en bisetning i Tromsø Stiftstidende – først rundt 5 måneder seinere – som avslutning i en stor og oppsummerende korrespondentnotis fra Berg. Her heter det – til sist , og etter beretninger om storm og ulykker på havet:

På Senjens Nikkelverk blev det i høst innført elektrisk belysning. Men på grund av den hersteds ualmindelige Vandmangel til drivkraft , har apparatene kun benyttet et par gange. Blussene kunde sees på lang Frastand , og enkelte av dem lyste som små Fyre...

Senjens Nikkelverk ble med dette et av Verdens første elektrisitetsverk drevet av vannkraft, og første bergverk i landet med elektrisk lys. Imidlertid skapte lave nedbørsmengder problemer, første driftsår. Vi vet lite om strømproduksjonen i Hamn, annet enn at den bestod av en stor "Grammes Maskine", av samme type som leverte strøm til gatelyktene i Paris. Fra dynamomaskinen utgikk to ledninger som hver forsynte hele 4 Jablokofske lamper med kullstifter som gradvis brant opp, omtrent som stearinlys. Kullstiftene måtte skiftes hver tredje time. To av lampene (pærene) var plassert i røstehytta, mens to gjorde tjeneste i det 39 meter lange røstehuset. Fra den andre ledningen ble det levert strøm til ei lampe i skeidehuset, ei til "tønneintaket" og de to siste til koks- og malmlagrene ved smeltehytta.

Hva fikk Sir Henry, der nede i det fjerne Swansea til å anlegge den svære demningen? Fra før fanns det to svære, nye dampmaskiner her på Verket. Kan det tenkes at Mr. Heath alt på et så tidlig tidspunkt så muligheten til å nyttestrøm til å drive smelteovnene? Ingen vet, men det er grunn til å tro det. Vivians industriforetak var blant de meste avanserte som fantes. Om elektrisk drevne smelteovner var blitt gjennomført på Verket, ville de blitt de første i Verden.

Små ringvirkninger

Lokalsamfunnene rundt Verket profiterte i liten grad på Senjens Nikkelverk. Kokfisk behøvdes, og brennved. En mann i Ballesvika. hogg ut hele skogteigen på 200 mål, solgte veden til Verket og dro til Amerika. Det gikk ikke så bra for ham der vest, og han kom tilbake med lite å leve av.

Sand og leire måtte til i stor mengder, dette gikk med til fóring i smelteovnene. Jobb med sandføring ble ekstrafortjeneste for en del karfolk i fjordene. En fembøring kunne laste 8 tonn, og sanden ble betalt 2 kroner tonnet og 2 kr båtlege pr. last. Leira blei langt bedre betalt. Innlasting og lossing med skufler var hardt arbeid, og betalinga måtte være såpass.

Lostjenesten var viktig. Mannen som først fant nikkel, Eilert Brox, hadde kongelig tillatelse som los inn og ut Bergsfjorden fra Hamn. Han fikk snart konkurranse fra Trane Kristiansen i Ballesvika. Brox bygge derfor ei vakthytte ute i fjellnæringen Teisten. Kampen om å nå først ut til båtene har m.a. Øvind Aronsen fortalt om i sine skrifter. Det gjaldt å seile skarpt og ha sterke roere .

Mange av arbeiderne holdt geiter og sauer som husdyr. I 1875 vet vi at det var 100 geiter ved Verket. Da det ble knapt om fór oppe mellom bergklippene drev folk i Steinfjorden utmarksslått for flokken på Helland. Betalingen var 2 kroner dagen, mens fraktingen ut fjorden og innover til Verket ble betalt med kr 20,- pr. åtringslast.

Visst var det noen ekstrakroner å tjene: Smør. Bær og melk til 15 øre literen. Kvinnfolk solgte også votter og lester for bra priser. Soplimer var også en profitabel handelsvare. Smågluntan opplevde den florisante betaling av 3 øre støkket! Auser, trau og treskuffer gikk også til tider unna.

Folket på Finnsæter leide gjerne ut stuene sine til fest for "storkarran" ved gruveanlegget. For dette betalte man opptil 50 kroner. Husfolket flytta ut for anledningen. Kvinnfolk fra Verket sto for koking og servering. Oftest ble det servert rømmegrøt og dram.

Enker etter arbeidere hadde krav på 8 kroner uka i underhold. Verket betalte derfor 50 kr – nærmest i premie - til den som gifta seg med ei enke. Dette for at bedriften skulle

unngå langvarig trygd på lønningslistene. Og ulykker var det mange av, i løpet av de 14 år verket var i drift.

En kan lett kritisere datidas bedriftsherrer og utbyttinga av folk i fattige kommuner. Men vi skal huske at kampen for arbeidsfolks rettigheter ikke var kommet lengre enn til ideplanet i Norge. Sett i dette lys var nok Senjens Nikkelverk et av de bedre industrianlegg i Norge, hva angikk hensyn til arbeiderne.

Drikking og fritid

Festing var det også på Verket. Dansesalen "Storhelvete" er kjent, og omskrevet, også av Øyvind Aronsen. Til tider fløt spriten nokså villig i området. Det var ingen tollklarering på skipene som kom fra Swansea, en by med rikelige mengder av gin og rom. Skipsmannskapene solgte disse varene, til dels i det skjulte. Ugifte kvinner og enker var det nok av, og særlig i "Storhelvete" gikk det til tider hett for seg, med fyll og slagsmål, skjørlevned og styr. Særlig ble kvenene regnet som oppviglerske. Kvenene snakket finsk, og det er neppe tvil at språket i seg sjøl til tider skapte et skille mellom dem og andre arbeidere. Dette ledet ofte til missforståelser, ondt blod og slåssing.

Verket ble ikke drevet på søndag. Ledende funksjonærer klager på at mange arbeidere ravet fulle rundt på sjølve helligdagen. I 1882 skriver direktøren i en rapport :

" Senjens Nikkelverk er dessverre blitt en belemt med en hel mengde dårlige subjekter, noget den forrige bestyrers Fremgangsmåte medførte, idet denne straks rekvirerte hitsendt de her hjemstavnberettigete personer så snart de annensteds bad om fattigunderstøttelse. Følgen var naturligvis at de dovneste og dårligste personer av dem der i tidens løp var bleven avskjediget her, kom tilbake til verket, hvor de har hatt en forferdelig demoraliserende innflytelse på det hele arbeiderbelegg".

Litt ble gjort for å bedre moralen. Sågar ble noen av de mest problematiske karene hjulpet med penger for å komme seg over til USA!

Mangelen av kontakt mellom verksarbeiderne og feskARBONDEBefolkninga var åpenbar. Giftemål mellom slusk og jenter i området fant omtrent ikke sted. Utsagn som "bonjäckel" og "din evige bonde", og "Hullu Norjalainen" bruktes ofte mot gårdbrukerne. Folk utafor Verket så med forferdelse på det svære kostholdet på verket. Ofte kunne det ligge halve finbrød i grisematbøtta. " I den tida hadde vi berre finstomp når det var jul", fortalte en bergværing.

Profitten avtar

Alt på slutten av 1870-åra ble det oppdaget stor nikkelforekomster i fransk Ny-Caledonia, seinere i Canada. Til tross for det nye produktet panserstål, som kom sist på åttitallet og som behøvde nikkel i legeringen, var det ikke mulig å holde prisene oppe. Verkene her og i Måløy måtte først gi opp. Hit kom nedleggelsen i 1886, mens verket i Beiarn holdt ut ti år lengre.

Etter 1880 dalte nemlig nikkelpreisene raskt, og i malmen var gehalten av nikkel avtakende. For å senke driftsutgiftene kjøpte Verket inn mer moderne maskiner og dreiv inn ei ny sjakt til 37 m. under havflaten. Heller ikke der fant en malmårer som kunne gi grunnlag for lønnsom drift. I 1886 ble altså driften innstilt.

Etter loven hadde verket ansvar for å skaffe arbeid til arbeiderne i fem år etter nedleggelse. De fleste "buser" flytta, men noen svakelige og lite arbeidsvillige ble igjen, og ble fattigkassen i Berg til byrde. Disse bodde i ei brakke som ble kalt **Langtarmen**, og viste liten tiltakslyst. Fattigskatten i Berg måtte høynes sterkt etter nedleggelsen.

Utgifter til de fattige steg fra 52 kroner i 1886 til

1 500 kr i 1893. Etter dette søkte Berg kommune, i sin belastede situasjon, Stortinget om hjelp med fattigforsørgelsen av gjenværende arbeidere, og fikk derfra små bevilgninger.

Etter nedleggelsen av Senjens Nikkelverk dro flere bus og arbeiderfamilier til Kobbervetket i Sulitjelma. Disse pionerer innen norsk tungindustri ga grunnlaget for arbeiderbevegelsen i nord, som seinere kom til uttrykk gjennom de store, legendariske arbeiderkampene i Sulitjelma.

Riktignok skulle det vise seg at Senjens Nikkelverk etter forholdsvis kort drift skulle komme til å etterlate seg mer av slagg og problemer enn fortjeneste for nærmiljøet. Men Verket bidro i det minste til fortsettelsen av vår bergverkhistorie på Ytre Senja: Skaland Grafittverk, som kom i gang rundt tre tiår senere.

Skaland grafittverk

Skaland grafittverk ble startet 21. mars 1918 og det foregikk en hektisk utbygging av grafittverket i ca. 2 år. Arbeidsfolk strømmet til Skaland fra hele Senja og det var store penger å tjene. Det gikk i mange år rykter om de høye lønningene og de gode akkordsatsene. I denne perioden ble det bygd vei opp til fjellet, anlagt taubane og satt opp en rekke bygninger bl.a. det som i dag kalles kontorbygningen. Ved sjøen ble det anlagt lastekai og lagerhus. Historien vet å fortelle at mange båteiere i Berg solgte skøytene sine og tok arbeid på verket i en periode da det også var dårlig fiske. Verket anla en kraftstasjon i Bergsbotn som forsynte verket og husholdninger med strøm.

Men hvordan ble egentlig grafitten oppdaget? Tradisjonen forteller at i 1870 årene stilte en del konfirmanter på Skaland i særdeles blankpussede sko – de hadde funnet noen svarte steiner i fjellsida som de hadde brukt til skopussen. Dette var den første utnyttelsen av Skalandgrafitten.

Folk på Skaland hadde lenge visst om grafitten og i 1896 ble den første kontrakten om utvinning av grafitten underskrevet og tinglyst. Men kjøperen fikk ikke i gang drift og forekomsten gikk tilbake til grunneieren. Et nytt forsøk ble gjort i 1901 uten at dette førte til noe.

!. verdenskrig førte til stor etterspørsel av grafitt og i 1917 solgte brødrene Heitmann grafittforekomstene på eiendommen sin til Det metallurgiske Aktieselskab i Bergen som begynte å bygge ut verket i 1918.

Men problemene tårnet seg opp for dette selskapet som prøvde å få i gang grafittproduksjon på Skaland. Spanskesyken som var en pandemi som dukket opp omkring 1918 gjorde sitt innhogg i arbeidsstyrken og i lokalbefolkningen for øvrig gjorde driftsforholdene vanskelig. Samtidig skjedde det en omfattende rasulykke og storstormen i mars 1920 førte til at det ble en lengre stans i oppbygginga av verket.

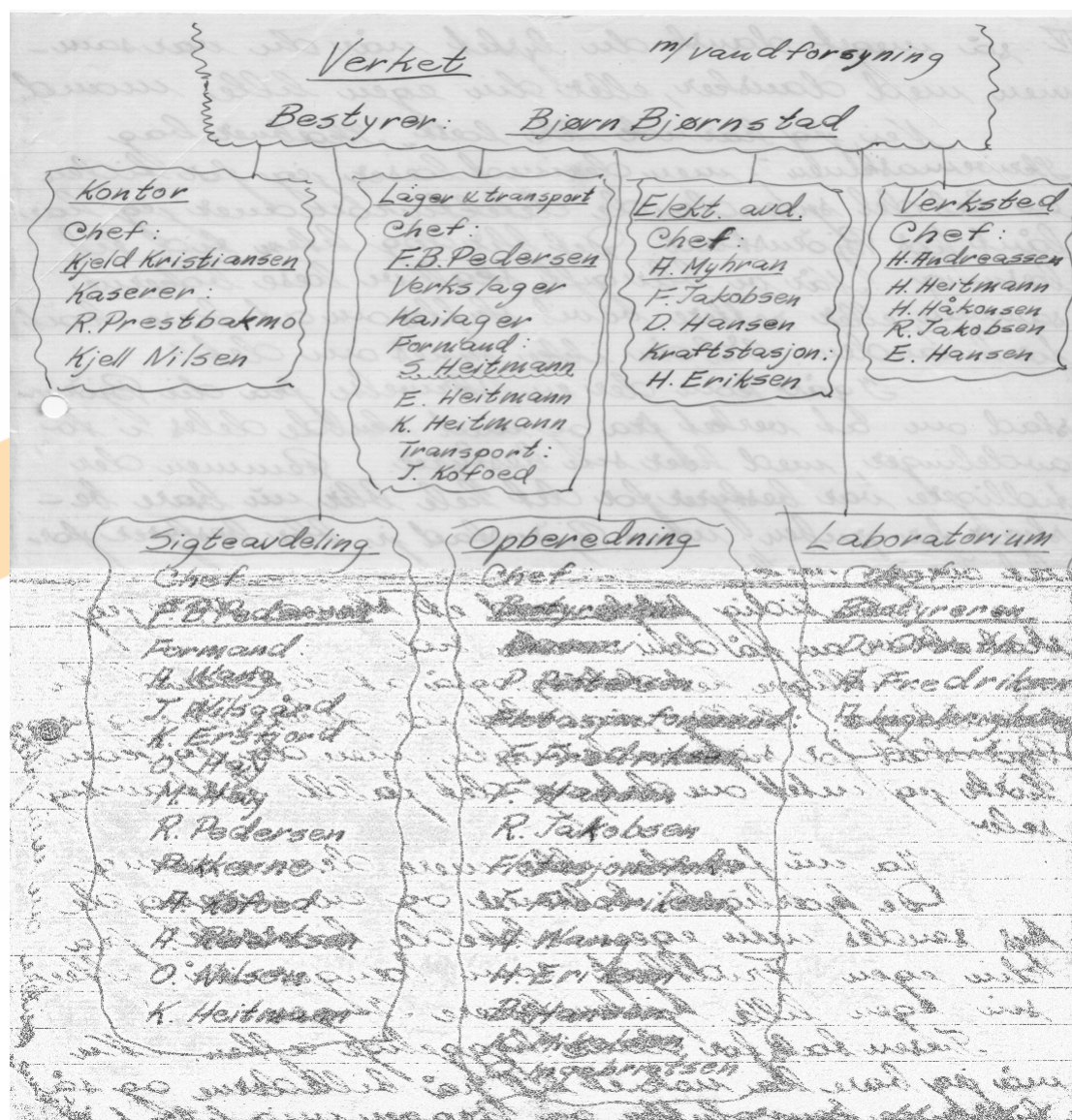
Kostnadene ved denne første utbygginga ble imidlertid store. Og det viste seg etter hvert at den anrikingsmetoden (Huff'ske anrikingsmetode) man hadde valgt for Skalandgrafitten ikke passet. Prisene på grafitt falt dramatisk på verdensmarkedet og

dermed var det første forsøket på å få til en grafittproduksjon på Skaland over. Selskapet gikk konkurs høsten 1920.

Det var Den norske Handelsbank i Bergen som hadde pant i verket og de sørget for tilsyn med anlegget, men måtte etter hvert selge grafittverket.

Ingeniør Ingolf Bjørnstad hadde vært med i det første selskapet, og hadde egentlig aldri mistet troen på at forekomstene av grafitt var drivverdige. Han overtok selskapet i 1931 og gikk straks i gang med moderniseringer og tilpasninger. Den huff'ske anrikings-Metoden ble erstattet med flotasjonsmetoden som krever store mengder med vann. Dette ble løst ved at det ble lagt en trerørledning på 1300 m fra et inntak i Skjellelva. Røret lå til å begynne med oppå bakken og selvsagt frøs det om vinteren – seinere ble det gravd ned og man var kvitt de problemene.

Byggevirksomhet og klargjøring for drift foregikk hele 1931 og i løpet av høsten 1931 var selskapet klar for registrering.

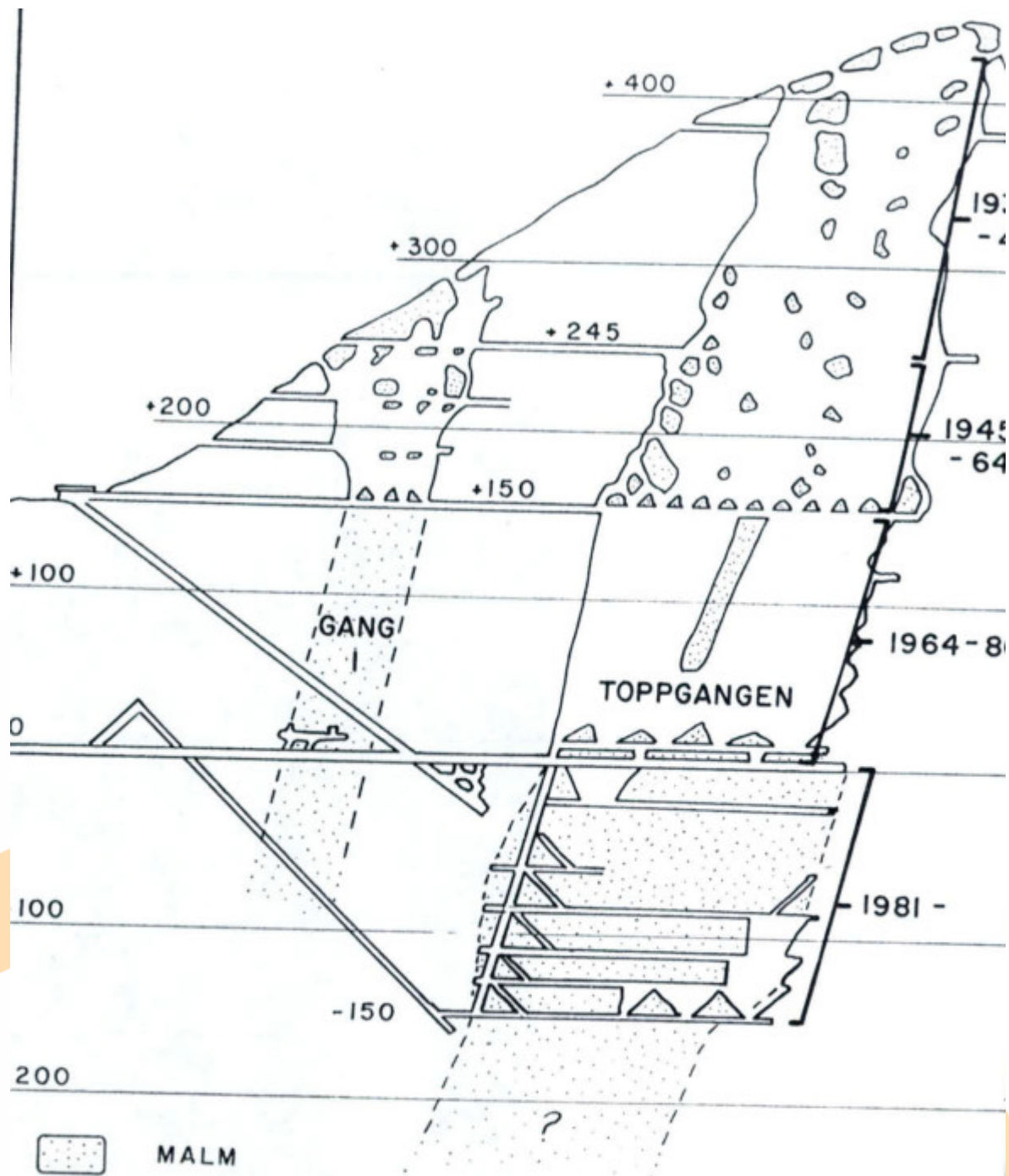
19. oktober 1931 ble selskapet meldt til Handelsregistret i Trondenes med Ingeniør Ingolf Bjørnstad som eier, direktør og styret består av ham alene. Aksjekapitalen var på kr. 100.000,-.

I løpet av 1931 hadde bedriften 27 ansatte og det ble etter hvert fart i produksjonen med den første kunde Høllens Enke & V. Ludvigsen AS København.

I 1932 ble det besluttet å refinansiere selskapet og Ever Ready i London kom inn med kapital og som kunde. Styret ble utvidet med advokat Hermann Christiansen, Oslo – 1932 regner som det første driftsår til Skaland Grafittverk.

Produksjonen startet oppe i fjellet og fulgt grafittåren nedover og grafittproduksjonen har i mange tiår foregått under havets overflate. Produksjonen fra 1935 og de nærmeste åra etter var på mellom 2 og 3 tusen tonn grafitt pr. år. Fra 1931 og fram mot 1935 var det 80 ansatte, 1934 var det 111 ansatte. I 1982 lå produksjonen på 10 000 tonn årlig. Dette året var det 120 ansatte.

Dato	Konstr./Tegnet	Godkjent	Målestokk		
19-11-82	JS		1:3300		
MALM PRODUKSJON OMRÅDE SKALAND GRAFITVERK				Erstatning for	Erstattet av
				A/S	SKALAND GRAFITVERK
Henvisning		Beregning			

Tyskerne viste stor interesse for grafittverket på Skaland – i sin krigsproduksjon hadde tyskerne bruk for Skalandgrafitten. Hele grafittområdet ble nærmest sperret av med piggråd, miner og ved innløpet til Bergsfjorden ble det bygd store festningsverk på Bøvær og Flatneset. Tyskerne krevde økt produksjon noe som ble sabotert og arbeiderne saboterte også uttak av grafitt fra de beste forekomstene. Produksjonen under krigen lå omtrent på samme nivå som før krigen.

Etter krigen var verket nedslitt etter mange år med stor produksjon og lite vedlikehold. Det tok lang tid å få verket opp på normal standard og sammen med problemer med kraftverket i Bergsbotn kom ikke produksjonen skikkelig i gang før i 1949.

Kraftstasjonen i Bergsbotn var sterkt utsatt for snøskred og i 1946 ble den truffet av lyn og brente ned. Den ble bygd opp igjen og var i drift samme året, men i oktober 1947 brast demningen til vannreservoaret og flommen rev med seg kraftstasjonen og morenebakken framfor Hestvannet. 40 millioner m³ vann rev med seg hus og jord og verket var nå ute av drift fram til 1. mai 1948. Produksjonen kom i gang ved hjelp av et aggregat, men endelig i 1949 fikk grafittverket krafttilførsel fra Troms Fylkes Kraftforsyning.

I 1985 ble det gamle anlegget rammet av en omfattende brann og grafittverket ble nå bygd opp igjen nede ved fjorden og produksjonen ble dermed flytta fra det gamle gruveområdet til det nye verket.

Vurdering av bevaringsverdi på Skaland og Hamn

Nikkelverket er regulert av Berg kommune som spesialområde med vern som formål. Bakgrunnen for dette er at gruveminnene ikke skal bli ødelagt av inngrep og vernereglene gir kommunen mulighet til å ha kontroll.

På Hamn foregikk det gruvedrift i fjorten hektiske år, 1872-1886 og kulturminnene etter nikkeldrifta er godt synlige. Her ble verdens første kraftverk anlagt (se utfyllende informasjon i et annet kapittel), og det er spesielt viktig å ta vare på restene etter kraftverket som forsynte nikkelverket med strøm i noen få år. Likeledes er det viktig å vedlikeholde forstøtningsmurer, veier og stier i forbindelse med dette anlegget.

Ingen bygninger står igjen på selve gruveområdet, her er bare grunnmurer etter bl.a. smeltehytta og skeidehuset, kulturminner som det er viktig å bevare og sikre. Visstnok skal et lokomotiv etter nikkelverket stå i Ny Ålesund.

Når det gjelder Skaland grafittverk, bør det gamle gruveområdet også på sikt reguleres til spesialområde med vernebestemmelser.

Gruveområdet på Skaland var i bruk fra 1917 og fram til brannen i 1985. Brannen gjorde stor skade, så stor at drifta ble flytta ned til sjøen og gjenopptatt i 1989. Det står derfor mange kulturminner igjen i det gamle gruveområdet. Oppredningsanlegget gitt tapt i brannen, noe av utstyret står igjen i tomte, bl.a. kulemølle, tørkeovn og flotasjonscelle, Grafittverket er i dag den eneste grafittgruva i Norge og den eneste bergverksbedriften i Troms fylke, og er den gruva i Troms som har hatt lengst sammenhengende drift, over 70 år. At bedriften fremdeles er i drift om enn på et annet område, øker selvsagt formidlingsverdien til et framtidig gruvemuseum.

Denne planen vil ta for seg de enkelte kulturminnene på Hamn og Skaland, vurdere bevaringsverdi og kostnader ved bevaring samtidig som en trekker opp hovedlinjene for hvordan disse områdene og drifta skal formidles.

I Hamn er det ingen bygninger igjen etter drifta, derfor bør utstillinger og annen formidling om nikkelverket skje på Skaland, og så må en så langt det er mulig, ta vare på de kulturminnene som er igjen på Hamn.

BYGNINGER PÅ GRUVEOMRÅDET

Innledning

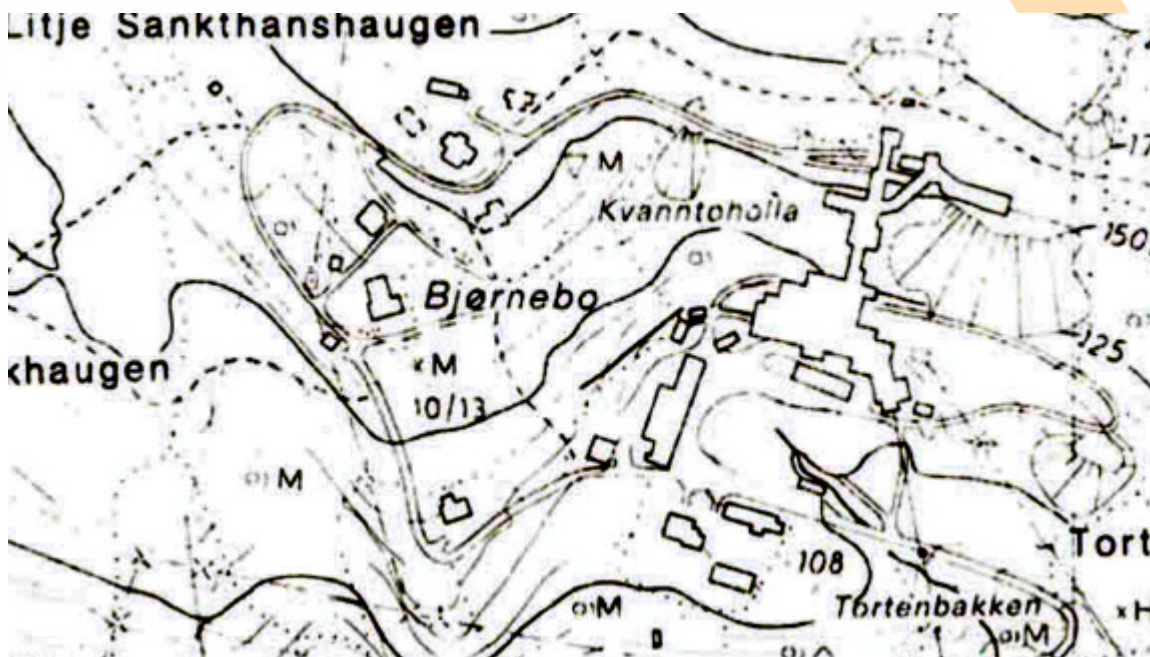
Det gamle gruveområdet tilhørende Skaland grafittverk er stort med mange bygninger. Etter brannen i 1985 og dermed flytting av produksjonen ned til sjøen har ført til at de fleste bygningene er forfalt i varierende grad. De fleste bygningene er imidlertid i en forholdsvis god forfatning tross manglende vedlikehold de siste åra. Men det kreves innsats i millionklassen for å ta vare på dette området som er et svært viktig kulturminne i Midt-Troms regionen og i Troms fylke.

Når det gjelder industrielle kulturminner, har offentlige myndigheter for mange år siden satt opp en prioriteringsliste for hvilke industrielle kulturminner det offentlige skal bevilge penger til. Ingen i denne regionen var på banen på det tidspunkt for å prioritere Skaland Grafittverk. Dermed er noen av tilskuddsyterne til denne type prosjekter utelukket, men det arbeides med å få dette anlegget fredet av Riksantikvaren, og gjennom en fredning kan en få tilskudd til bevaring av bygningsmassen.

Det er ønskelig å ta vare på flest mulig av de bygningene på det gamle gruveområdet for å kunne fortelle publikum og ettertida hvordan det egentlig var å være gruvearbeider/ansatt ved Skaland grafittverk fra begynnelsen og fram til i dag. Derfor er det pågående dokumentasjonsarbeidet viktig; innsamling av bilder og tradisjonsstoff, innsamling av gjenstander, ordning av arkivmaterialet – alt dette vil bidra til å gi et helhetlig bilde av historia om Skaland grafittverk. Gjennom vår annonsering på Internett har vi kommet i kontakt med Ingrid Bonde Pedersen som vokste opp på Skaland i perioden 1932-1945 da hennes far var driftsingeniør ved verket. Fra henne har vi fått et uvurderlig bildemateriale fra denne perioden samt en del arkivmateriale – materialet omfatter også en beskrivelse av kontorbygningen og hvordan den ble brukt i dette tidsrommet.

Vi kommer også til å sette søkelyset på krigsårene da tyskerne "overtok" anlegget og bygde ut to store festningsanlegg for å beskytte grafittproduksjonen som var meget viktig i det tyske krigsmaskineriet; anleggene Bøvær og Flatneset. Midt-Troms Museum bør vurdere om de rester som er igjen fra denne perioden bør bevares.

Begrensning av området

Kartet på forrige side viser det omtrentlig gamle gruveområdet vi omtaler i denne planen. I tillegg til det vi ser her går det en vei videre fra uttaket øverst til venstre og opp til den øverste gruvegangen. Veien opp til gruveområdet fra riksveien som også hører til grafittverket er lenger enn dette kartutsnittet viser.

Områdetiltak:

Det gamle gruveområdet omfatter området omtrent slik det vises på kartutsnittet på foregående side. Området har ikke vært i bruk siden brannen i 1985 noe som preger området i dag. Deler av området er nedgrodd av kratt og veier og stier er i mange tilfelle nesten ikke synlig. Det bør derfor settes av ressurser til å rydde hele området for kratt og trær. Det samme gjelder veier og stier i det gamle gruveområdet.

Dette arbeidet prioriteres fra 2006. og skal gjøre det mulig for publikum å følge den gamle veien gjennom gruveområdet.

Kostnader ved rydding av området:

5 månedsverk a kr. 25.000,-

kr. 125.000,-

Vei:

Fra riksveien til Skaland går tar veien av til det gamle gruveområdet – denne veien blir en del av gruveområdet og vedlikeholdet vil delvis bli Midt-Troms Museums ansvar. I dag er veien i temmelig dårlig forfatning og det beregnes en oppgradering av

Vei

kr. 100.000,-

Deretter må en regne med et årlig vedlikehold av veien.

Bygninger:

Dette kapitlet vil beskrive de fleste av bygningene i det gamle gruveområdet på Skaland.

Når hver enkelt bygning skal gjennomgå, vil det skje etter et fast oppsett:

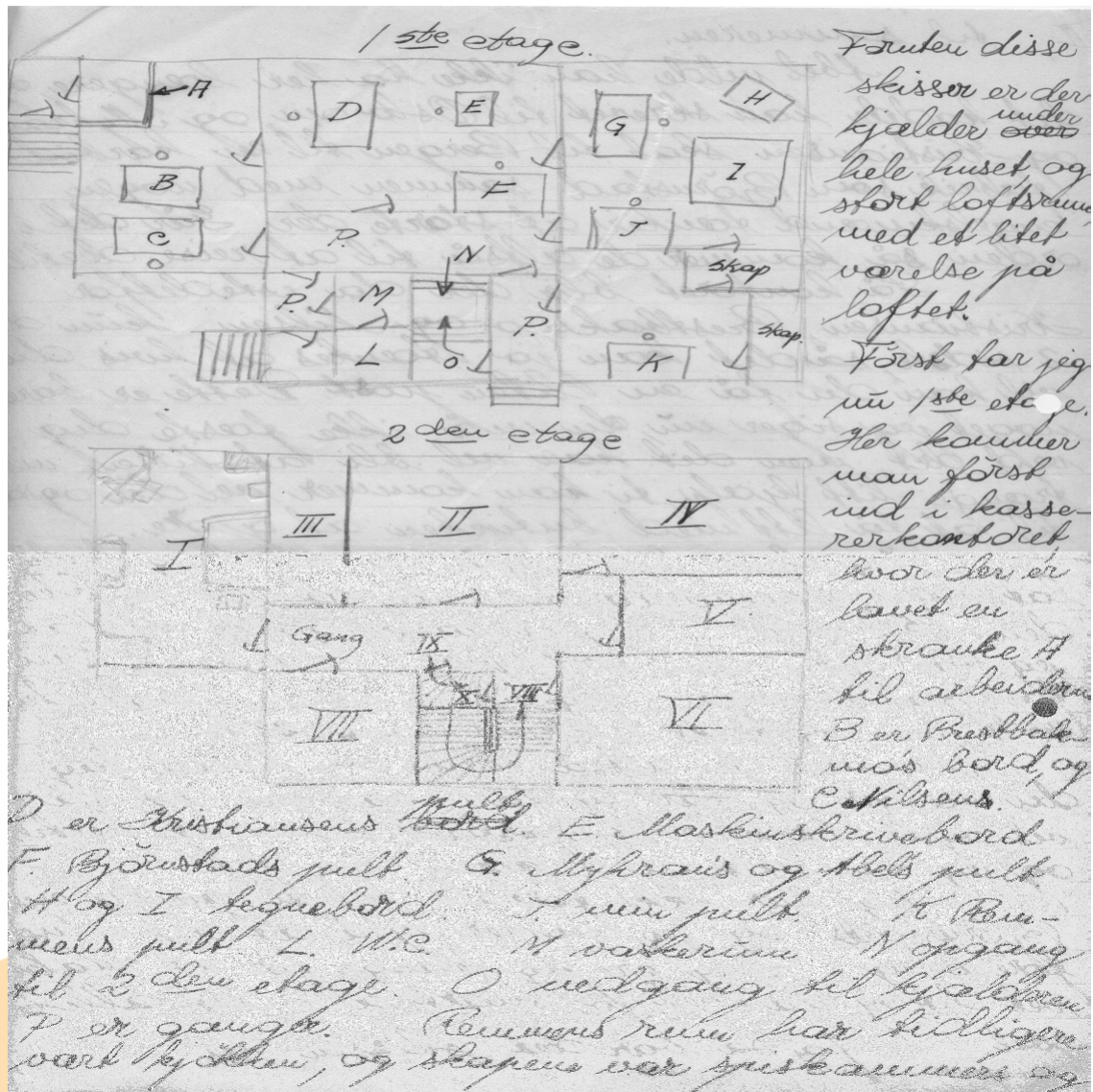
1. Beskrivelse av bygningen
2. Behov for istandsetting/restaurering
3. Kostnad ved istandsetting
4. Bruk av bygningen i museumssammenheng.

I denne planen er det ikke beskrevet i vesentlig grad innvendige arbeider i bygningene. Det vil etter hvert bli utarbeidet detaljplaner for hver bygning.

Kontor/administrasjonsbygningen

Kontor/administrasjonsbygningen er den eldste bygningen på området. Den er i bygd i 1918 og har tjent som bolig, kontor og som administrasjonsbygning fram til 1985 (se Illustrasjon av hvordan bygningen ble brukt under i 1932):

1. Beskrivelse av bygningen:

Rundt bygningen har det opprinnelig vært en hage. Inngangspartiet til huset er hellelagt med skifferheller. Av hageblomster er det rester av blåblomstret lupin, kornblomst og mot vest står det to store ungarske syriner. Innenfor det gamle hageområdet er det plantet gran, bjørk og rogn samt ripsbusker og sibirertebusk.

Taket er tekket med kvadratiske skifferheller og bygningen er kledd med tømmermannspanel med ca 4" overliggere. Panelet er ikke profilert. Opprinnelige vinduer er smårutete, men en del vinduer er skiftet ut.

Mot øst er det to inngangsdører med vindu. Foran vinduene er det smijernsgitter. Her er de fleste vinduene opprinnelige. Mot nord er vinduene skiftet til hele vinduer uten oppdeling, her finner vi også nedgangen til kjelleren som er støpt.

Mot sør er det også en inngang med bislag. Her finner vi en trapp med smijernsgelender. De fleste vinduene på denne veggen er skiftet ut. Mot nord er vinduene skiftet – her er også en støpt nedgang til kjelleren.

Grunnmuren er murt av stein med mørtel. Enkelte plasser er det støpt på en utenpåliggende murkant.

Det er to piper på bygningen av murt teglstein. Disse ser ut til å være i god stand.

2. Behov for istandsetting

Bygningen er generelt i god stand utvendig. Det er ikke oppdaget lekkasjer av noe slag. Det mangler noe vedlikehold og utbedringer.

- Rydding av hage
- Utskifting og utbedring vindskier og vannbord over hele bygningen

- Gå over taket og sjekke lapphellene
- Reparasjon/kitting av vinduer
- Utbedring/utskifting av takrenner
- Reparasjon av trappenedgang til kjeller
- Maling utvendig

3. Kostnadsoverslag

Utbedring og rydding av hage	kr. 17.500,-
Utbedring av vindskier og vannbord	" 17.500,-
Materialer	" 4.000,-
Skraping og maling to strøk på alle ytterveggene	" 80.000,-
Leie av stillasje	" 40.000,-
Maling og annet utstyr til maling	" 10.000,-
Reparasjon og oppkitting av originale vinduer	" 10.000,-
Utskifting av vinduer 14 stk a kr. 6.000,-	" 84.000,-
Utbedring av takrenner	" 10.000,-
Utbedring av trappenedgang	" 10.000,-
Innvendig arbeid – opprydding	" 50.000,-
Utbedring elektrisitet/VVS	" 75.000,-
Sum	<u>kr. 408.000,-</u>

Utskifting av de nye vinduene prioriteres ikke i denne omgangen.

4. Bruk av bygningen i museumssammenheng

Bygningen brukes til utstillinger som beskrevet under kapittel formidling.

Messe / kantine

1. Beskrivelse av bygningen

Kantina er bygd omkring 1960 og består av en stor sal, vaskerom, et lite kjøkken og telefonsentral. Bygningen er utvendig kledd med stående panel med over og underliggere med flatt, skrått tak som er kledd med papp. Takkonstruksjonen består av stålsperer.

2. behov for istandsetting/restaurering

Innvendig buler gulvet opp på grunn av fuktighet under gulvet og det er synlige råteskader i vegg mot vest.

Det er lenge siden bygningen er malt og den trenger minst to strøk maling

På vegg mot øst (inngangspartiet) er ei av vindusrammene rått. De andre vinduene trenger vanlig vedlikehold.

Veggen mot sør, vest og nord trenger kun vanlig vedlikehold.

3. Kostnad ved i standsetting

Innvendig:

Utbedring av gulv samt legging av nytt golv - arbeid	kr, 50.000,-
Materialer	" 15.000,-
Innvendig vedlikehold ellers - arbeid	" 25.000,-
Materialer	" 15.000,-

Utvendig:

Utskifting av vindu	" 6.000,-
Utvendig vedlikehold	" <u>30.000,-</u>

Sum kr. 141.000,-

4. Bruk i museumssammenheng

Bygningen egner seg godt til utstillingsformål. I dag står det en bildeutstilling om grafittproduksjon her. Det satses på ny bruk av de innvendige arealene; videoformidling, formidling via datamaskinen og utstillinger. Samtidig bør det være plass til en liten kafe her.

Garderobe/bad

1. Beskrivelse av bygningen

Byggeår: 1950-tallet. Bygningen er delt i tre: I sørenden er det et omklæringsrom, i midten er det dusjanlegg i 1. etasje samt en vanntank i 2. etasje og i nordenden er det et lager. Inngangen ligger mot sør der det er en jerntrapp og et lite bislag. Veggene er panelt med tømmermannspanel der overliggerne er ca. 4". Taktekke er malte blekkplater. På lageret mot nord er taket rast sammen. Det er ingen synlige taklekkasjer i de to andre delene av bygningen.

I omklæringsrommet står det igjen sko og hjelmer.

Lageret/garasjen mot nord vil ikke bli prioritert når det gjelder istandsetting.

2. Behov for istandsetting

Utvendig:

Bygningen har behov for et gjennomgående vedlikehold. Mange vindusruter er knust og det må settes inn mange nye fag. De resterende vinduene må kittes opp, skrapes og males.

Taket må skrapes, børstes og males med maling for blekkplater. Jerntrapp skrapes og males.

Det generelle vedlikeholdet går på utskifting av dårlig panel, reparasjon av sinktakrenner, skraping av vegger og maling. Spesielt er veggen mot vest dårlig og her må det omtrent hele veggen skiftes ut. (se bildet under).

Det er vestveggen som er dårligst.

Innvendig:

Innvendig er omkleddningsrommet platebeslått. En del plater må skiftes ut. Innvendig kreves ut over dette et vanlig vedlikehold; opprydding, rengjøring og maling.

3. Kostnad ved istandsetting

Utvendig:

Utbedring av tak – arbeid	kr. 15.000,-
Materialer	" 8.000,-
Trapp – skraping/børsting – inkl. materialer	" 5.000,-
Utskifting av panel, rep av takrenner, skraping og Maling	" 70.000,-
Materialer	" 10.000,-

Innvendig:

Utskifting av plater, rengjøring og maling	" 30.000,-
Materialer	" 10.000,-
Sum	<u>kr. 148.000,-</u>

4. Bruk i museumssammenheng

Omkleddningsrom, garderobe og dusj bør formidles som opprinnelig bruksområde. Utstillingene her bør da vise at den har vært i bruk som omkleddningsrom og dusj. Den delen av bygget som er ødelagt tas ikke vare på.

Laboratorium

På rad og rekke ligger her fra venstre laboratoriet, mekanisk verksted/bil, elektriker-Verksted, materiallager og lagerkontor og lager.

Laboratoriet:

Laboratoriet er den bygningen i denne rekka som er i best stand. Det er i bygd i på 1930-tallet. Bygningen er panelkledd med rødmalte over og underliggere, smårutete vinduer og blekk på taket. Bygningen står på en mur av betong. Mot vest er et lite utbygg. Taktekke her er papp. Takrenner mangler. Bak selve laboratoriet er det et utbygg i betong som er bygd seinere enn selve laboratoriet med taktekke av papp og store vinduer med armert glass. Pipe i metall. Bygningen har også pipe murt av teglstein.

2. Behov for istandsetting/restaurering

Generelt trenger bygningen vedlikehold. Alle vinduer må kittes opp, repareres og males. Noe panel må skiftes ut, ellers er det nødvendig med skraping og maling. En del blekkplater på taket må skiftes ut, andre deler av taket skrapes, børstes og males. Det må monteres takrenner.

Pipe tas ne og mures opp igjen, Pipe på utbygg børstes eventuelt også males. Ny papp på taket på begge utbygg.

3. Kostnadsoverslag istandsetting

Opprydding/rengjøring	kr. 40.000,-
Skifting av glass, kitting, skraping og maling	kr. 15.000,-
Reparasjon av tak, blekk – og papptak	" 20.000,-
Materialer	" 5.000,-
Utskifting av panel, skraping og maling	" 30.000,-
Arbeid med piper	" 30.000,-
Takrenner	" 8.000,-
Sum	<u>kr. 148.000,-</u>

Bygning nr. 2 (mekanisk verksted/bil og elektrisk verksted nr. 3) tas ikke vare på

Materiallager:

1. Beskrivelse av bygningen

Verkstedet er bygd i bindingsverk med panel med under/overligger og har i dag i 1. etasje smårutete vinduer. Bygningen er i to etasjer. I andre etasje er det store to delte vinduer. På baksida av bygningen er det en bilhall med smøregrav. Inngangen har et overbygg. Taktekke er blekkplater. Nødvendig med et omfattende generelt vedlikehold.

2. Behov for istandsetting/restaurering

Overbygg over inngang er helt ødelagt – dette fjernes. Hele bygningen trenger et omfattende generelt vedlikehold; innsetting av glass vinduer, kitting, og maling av vinduer, utskifting av dårlig panel, skraping og maling, samt skraping, børsting og maling av tak.

Innvendig:

Innvendig er det nødvendig med en generell opprydding.

3. Kostnader ved istandsetting/restaurering

Utvendig:

Utbedring av tak; skraping, børsting og maling samt vindskier	kr. 40.000,-
Og vannbord	" 10.000,-
Materialer	
Restaurering av vinduer inkludert materialer	" 20.000,-
Nye vinduer 4 stk a kr. 5.000,-	" 20.000,-
Utskifting av panel, skraping og maling	" 50.000,-
Materialer	" 10.000,-

Innvendig

Generell opprydding/oppussing	" 80.000,-
Sum	<u>kr.230.000,-</u>

4. Bruk i museumssammenheng

Bygningen brukes til utstillinger.

Bygning nr. 5 i denne rekke har vært et lager, men ligger i dag i ruiner.

Generatorhus

Generatorhuset (bygd i 1948) som ligger i utkanten av selve gruvområdet trenger kun utvendig vedlikehold foreløpig og dette består i skraping og maling.

Utvendig vedlikehold

kr. 10.000.-

Bygningen blir stående som et generatorhus i formidlingsøyemed.

Trafo

Denne bygningen trenger kun enkelt utvendig vedlikehold

kr. 10.000.-

Bygningen blir stående på området som en del av helheten.

Direktørbolig – Persstua

Skaland grafittverk ønsker at Persstua fremdeles skal kunne disponeres av grafittverket, men museet har og vil kunne bruke direktørboligen etter behov. Huset er bygd på 1960-tallet. Det er ingen vedlikeholdskostnader innvendig, men utvendig trenger bygningen sårt vedlikehold. Det er nødvendig med i løpet av kort tid å skrape og male bygningen utvendig samt utbedre veranda. Bygningen skal ikke brukes i museumssammenheng med det første.

Kostnadsoverslag:

Skarping og maling	kr. 25.000,-
Materialer	" 5.000,-
Ny veranda og utbedringer ellers inkludert materialer	<u>" 35.000,-</u>
Sum	<u>kr. 55.000,-</u>

Materiallager

1. Beskrivelse av bygningen

Bygningen har en enkel reisverkskonstruksjon med flatt skrånende blekktak og smårutede vinduer. Er kledd med panel med smale overliggere. Åpen i begge ender eller mangler dører.

2. Behov for istandsetting

Taket må utbedres. Noe panel må skiftes ut. Dører monteres. Vinduer kittes og males. Bygningen i forholdsvis god stand.

3. Kostnader ved i standsetting

Arbeid med vinduer	kr. 5.000,-
Generelt vedlikehold utvendig inkludert tak	" 10.000,-
Skraping og maling	" 5.000,-
Materialer inkludert dører	" <u>15.000,-</u>
Sum	<u>kr. 35.000,-</u>

4. Bruk i museumssammenheng

Brukes som lager

Brannstasjon

1. Beskrivelse av bygningen

Veggene er kledd med eternittplater (asbest). På taket er det eternittbølgeplater (asbest). Bygningen er i forholdsvis god stand

2. Behov for istandsetting/restaurering

Det legges nytt tak, vinduer kittes og males. Hjørnebord males. Opprydding/rengjøring er nødvendig innvendig

3. Kostnader

Opprydding

Vedlikehold av brannstasjonen

kr. 15.000,-

4. Bruk i museumssammenheng

Bygningen blir stående slik den er i dag og utstyres som en brannstasjon.

Oppholdsrom / spiserom

1. Beskrivelse av bygningen

Liten rødmalt bygning med stående rødmalt panel med over- og underliggere. Overliggere i lektebredde. Lite bislag over inngang og todelte vinduer. Taktekke er blekkplater. Ca 25 m2. Bygningen har vært brukt som sykestue

2. Behov for istandsetting/restaurering

Innvendig trengs en gjennomgående opprydding og rengjøring. Det er nødvendig å skifte eller utbedre store deler av taket. En del panel må også skiftes og det er nødvendig med skraping og maling. Ny trapp må støpes og bislaget utbedres.

3. Kostnader ved istandsetting

Innvendig:

Opprydding/rengjøring/istandsetting

kr. 15.000,-

Utvendig:

Utbedring av tak inkludert materialer	kr. 10.000,-
Utbedring/skifting av panel inkludert materialer	" 5.000,-
Utbedring av bislag	" 5.000,-
Ny trapp materialer og arbeid	" 6.000,-
Skraping og maling inklusive materialer	<u>" 5.000,-</u>

Sum kr. 46.000,-

4. Bruk i museumssammenheng

Bygningen blir stående slik den og kan være et rom for utstilling om arbeiderhistorie/fagforeninghistorie

Garasje:

Garasjen er bygd på 1970-tallet i bindingsverk og er i rimelig god stand, Noen utbedringer trengs, og den må males. Bør brukes som lager på området. Panelt med smale overliggere og underliggere. To store porter i front med smale vinduer over. Taktekke er blekkplater og trenger ikke vedlikehold. Betongmur på sidene. Garasjen er i dag full av utstyr.

Bygningen trenger kun vanlig vedlikehold, skraping og maling.

Vedlikehold, skraping og maling inklusive materialer kr. 45.000,-

Funksjonærbolig/Bjørnebo

1. Beskrivelse av bygningen

Funksjonærboligen ligger ca. 150 m langs veien opp fra selve det gamle gruveområdet og er en tømmerbygning av sideskåret tømmer.

Den er panelt med profilert panel (perlestaff). Taktekke er eternittskifer som sikkert har blitt lagt på 1950-tallet. Murt teglsteinspipe som er av forholdsvis ny dato. Vinduer er ikke opprinnelige – i dag er det "husmorvinduer i hele bygget. Merkene etter de gamle vinduene er synlige på veggen.

Som det framgår av det øverste av disse tre bildene er det et inngangsparti med veranda og et lite tilbygg som bl.a. har vært brukt til vaskerom. Dette tilbygget har papp på taket. Bygningen er blåmalt.

Rundt bygningen er det også rester etter en hage.

2. Behov for istandsetting/restaurering

Vindskier og vannbord mangler på taket. Det er nødvendig med skraping og maling (minst to strøk). På alle veggene må noe panel skiftes ut, og det må fjernes støyp som ligger inntil panelet. Det mangler også takrenner på flere plasser. De nye vinduene skiftes ikke ut i første omgang.

Innvendig er det ikke gjort forandringer på rominndeling, men de fleste rom er kledd med halvhårde plater. I første omgang er det aktuelt å foreta en generell opprydding og rengjøring.

Inngangspartiet er svært dårlig og her må det bygges helt nytt. Tilbygget som sees på det øverste bildet helt til venstre og til høyre på denne siden er også i en dårlig forfatning. Dette bygget er også bygd i sideskåret tømmer med papp på taket. Store deler av taket må utbedres – det må legges ny tro på deler av taket og ny papp (2 lag) over hele taket. Alle vinduer må skiftes ut. På vegg mot øst må det skiftes mye panel og tre omfar med tømmer er råtne. Dette er den dårligste vegg. På de andre veggene er det kun panel som må skiftes. Vinduer skiftes ikke i første omgang.

3. Kostnad ved istandsetting

Våningshuset:

Utbedring av tak, vinds kier og vannbord	kr. 10.000,-
Materialer	" 5.000,-
Utskifting av dårlig panel	kr. 20.000,-
Materialer	" 4.000,-
Skraping og maling - to strøk	kr. 70.000,-
Materialer	" 8.000,-
Stillasje	" 50.000,-
Opprydding innvendig	" 20.000,-

Inngangsparti:

Nytt inngangsparti inkludert riving av eksisterende	" 70.000,-
Materialer	" 25.000,-
Maling	" 5.000,-

Tilbygg

Utskifting av syllstokker og 3 omfar med tømmer	kr. 15.000,-
Utskifting av tro, legging av nytt tak	" 16.000,-
Utskifting av panel	" 10.000,-
Maling	" 4.000,-
Materialer	" 20.000,-
Sum	<u>kr. 352.000.-</u>

Funksjonærbolig/våningshus 1960-tallet

Våningshuset er i to etasjer inkludert kjeller. Det kreves kun vanlig vedlikeholdsarbeid; utbedring av tak, takrenner, skraping og maling og en grundig opprydding innvendig. Kan brukes til utleie.

Vedlikeholdsarbeid og opprydding
Materialer

kr. 40.000,-
" 15.000,-

Sum

kr. 55.000,-

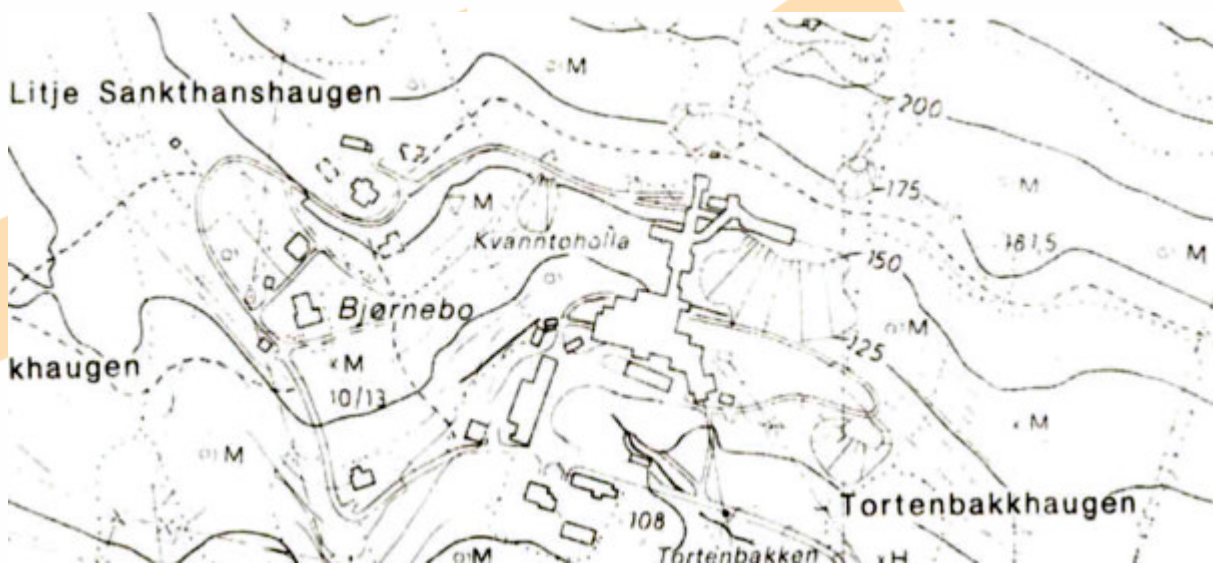
Selv om bygningen ikke prioriteres i museumssammenheng foreløpig, bør den kunne vedlikeholdes. En kan seinere vurdere om den kan settes i stand til utleie, men da må en regne med et høyere budsjett for å klargjøre bygningen innvendig og oppgradere elektrisitet og VVS.

Rester etter arbeiderboliger

På et lite platå over selv gruveområdet ligger grunnmurene etter arbeiderboligene og disse bør bevares som et kulturminne og dokumenteres ved bilder, intervjuer og tegninger.

Se bilder og kart på neste side. De fleste grunnmurene etter arbeiderboligene ligger i nærheten av Litje Sankthanshaugen.

Oppredningsverk

I oppredningsverket foregikk produksjon av grafitt fra malm. Deler av maskiner og utstyr står igjen i bygningen som er i betong. Hvor mye som skal tas vare på og hvordan tas det ikke stilling til i denne utredningen. Sommeren 2006 får museet besøk fra Norsk Bergverksmuseum på Kongsberg som vil hjelpe oss med å ta en beslutning om dette.

Det vil bli lagt fram en egen sak om denne del i løpet av høsten 2006 etter befaring med Norsk Bergverksmuseum.

Taubane:

Deler av taubanen bør tas vare på.

Istandsetting av deler av taubanen

kr. 100.000.-

Maskinhus for taubane

Utbedringsarbeid

kr. 100.000.-

PRIORITERINGER I STANDSETTING AV BYGNINGSMASSEN

BYGNING	BEVARING	IKKE BEVARING	2006	2007	2008	2009	2010
KONTORBYGNING	X		X	X			
MESSE	X		X	X			
OMKLED / BAD	X		X	X			
LABORATORIUM	X			X	X		
VERKSTED		X					
SMIE		X					
MASKINHALL	X					X	X
LAGER		X					
RØDT LITE HUS	X				X		
BRANNSTASJON	X				X		
SYKESTUE	X				X		
PERSTUA	X			X			
BJØRNEBO	X				X	X	X
VÅNINGSHUS		X					
GENERATORHUS	X			X			
TRAFO	X			X			
GARASJE	X					X	
MASKINHUS BANE	X						X
OPPREDNING		UTREDES NÆRMERE				X	X
MUR- ARBEIDERB.	X						
TAUBANE	X	DELER AV BANEN BEVARES					
OMRÅDETILTAK			X	X			

KOSTNADER VED Istandsetting av Bygningsmassen på Skaland

Områdetiltak	kr. 125.000,-
Vei	kr. 100.000,-
Kontorbygning	kr. 408.000,-
Messe	" 141.000,-
Omkledning/bad	" 148.000,-
Laboratorium	" 148.000,-
Materiallager	" 230.000,-
Generatorhus	" 10.000,-
Trafo	" 10.000,-
Perstua	" 70.000,-
Liten rød bygning	" 35.000,-
Brannstasjon	" 15.000,-
Sykestue	" 46.000,-
Garasje	" 45.000,-
Bjørnebo	" 239.000,-
Våningshus 1960-tallet	" 55.000,-
Master	" 100.000,-
Maksinrom for taubane	" <u>100.000,-</u>
Sum	<u>kr. 2.025.000,-</u>

Dette er den foreløpige summen og den kan synes avskrekkende. Det vil imidlertid bli søkt om eksterne midler på mange av istandsettingsprosjektene, og en evaluering om både tall og prioriteringer blir gjort på nytt i 2007. Men – nå er det om å gjøre å komme i gang.

BILDER ARKIV GJENSTANDER

Innledning:

Grafittverket, Skaland Grahpite AS, har et omfattende bedriftsarkiv som skal tas vare på. Noe arbeid er gjort av Sør-Senja Museum, men det er et arbeidskrevende arbeid igjen. Det skal også undersøkes om det ligger arkivmateriale andre steder, hos tidligere eiere.

Fotodokumentasjon og bilder er også et viktig kulturhistorisk materiale og fra før er det registrert ca. 100 gruverelaterte bilder fra Skaland i tidligere Sør-Senja Museums bildearkiv. Arbeidet med innsamling av flere bilder fra gruvedrifta prioriteres.

Gjenstander som ligger i de forskjellige bygningene skal tas vare på, og registreres. Å få en oversikt over dette er nødvendig før utstillinger detaljplanlegges.

I dag har vi liten oversikt over hva som finnes av arkivmateriale ved nikkelverket – i den grad dette finnes, vil arbeidet med nikkelverkets arkiv gå parallelt med grafittverket.

Når det gjelder bilder og gjenstander er det lite sannsynlig at det er noe igjen etter nikkelverket; bildedokumentasjon er for tidlig og det aller meste av utstyret ble fraktet bort og solgt.

Formidlinga ved bergverksmuseet må ha følgende overordninga målsettinger:

- Formidle kulturminnene i tilknytning til Skaland grafittverk og Senjens Nikkelverk
- Fortelle lokalhistorie – om verkenes betydning for lokalsamfunnene og om arbeidernes organisering, arbeidsmiljø og arbeidskonflikter
- Formidle kulturhistorie som plasserer lokalsamfunnet i en større sammenheng
- Formidle bergteknologi – om prosesser ved gruvedrift, utvinning og oppredning av malmen
- Formidle naturhistorie med vekt på geologi og økonomisk utnyttbare ressurser

Målgrupper for formidlinga

Den viktigste målgruppa for arbeidet ved Skaland grafittverk og nikkelverket er lokalbefolkningen. Det er deres historie vi skal dokumentere og formidle. Dette er også en del av Midt-Troms regionens historie og det er naturlig at formidlinga også retter seg inn mot regionen. Skoleelever i lokalsamfunnet, på Senja og i Midt-Troms er en svært viktig målgruppe for museets arbeid med formidling på Skaland. Det vil også være en god del turister, men erfaring viser at denne gruppen på langt nær er stor som lokalbefolkningen.

Arkiv

I vår arkivplan er bl.a. arkivene fra Skaland prioritert og det skal settes av ressurser til dette arbeidet i 2006 og 2007. Det er søkt ekstern finansiering fra Norsk kulturråd til et prosjekt med ordning, registrering og katalogisering av arkivene på Skaland. Ytterligere søknader vil bli sendt til andre institusjoner.

I løpet av 2004 og 2005 har konservator Kjetil Djuve, Senjamuseet tatt utdanning ved Arkivakademiet noe som setter museet i stand til å ta vare på arkivene på en profesjonell

måte. Gjennomgang og oversikt over arkivene vil også være viktig når utstillinger skal planlegges.

I forbindelse med dette arbeidet kjøpes det i 2006 inn et eget registreringsprogram arkiver, ASTA, et program som er utviklet av arkivverket, og som i dag er i bruk over hele landet.

Arkivene vil etter at det er katalogisert og registrert, bli oppbevart ved vårt arkivdepot på Senjehesten. Deler av arkivet gjøres tilgjengelig for publikum. På sikt vil en del interessant og viktig arkivmateriale bli digitalisert for bruk i et formidlingsrom på Skaland.

Billedokumentasjon

Sør-Senja Museum har tidligere samlet inn ca. 100 gruverelaterte bilder fra Skaland. Museet har i løpet av det siste året fått bilder fra Danmark, ca. 80 i tallet fra Skaland 1930-tallet. Ingrid Bonde Pedersen, datter av ingeniør Fritjof Bonde Pedersen som var på Skaland 1932-1945, har sendt oss disse bildene med opplysninger en verdifull tilvekst til bildesamlinga. I tillegg er det funnet ca. 30 glassplater i kontorbygningen som nå er digitalisert. Bildene er fra Skaland, men det er tvilsomt om mange av disse er fra verket.

I forbindelse med en utstilling som var ferdig i på 1980-tallet, er det tatt en rekke fargebilder av hele produksjonsprosessen, og verket har en serie med lysbilder fra produksjonen. Endelig finnes det et antall bilder ved administrasjonen på verket.

Disse bildesamlingene vil utgjøre en viktig del av dokumentasjonen av verkets historie og produksjonsprosesser. Imidlertid vil museet prioritere å samle inn mer billedokumentasjon bl.a. på Skaland og undersøke aktuelle arkiver.

Alle de bildene som nå er inne i museets registreringssystem, skal gjøres ferdig i løpet av 2006. I løpet av dette året settes også i gang tiltak for å undersøke andre arkiver samt drive oppsøkende virksomhet på Skaland for å samle inn mer bilder.

Et eksempel fra bildesamlinga til Ingrid Bonde Pedersen. Bildet er tatt omkring 1932 utafor Bjørnebo..

Her sitter fra høyre Bjørn Bjørnstad og Fritjof Bonde Pedersen. I bakgrunnen ser vi arbeiderboligene på platået over.

Bildematerialet vil bli en viktig del av de utstillingene som skal produseres på Skaland. Bildene vil bli digitalisert etter hvert som vi har kapasitet til det, dataregistrert i vår bildedatabase som etter hvert også vil bli gjort tilgjengelig på nettet. Bildedatabase vil også være tilgjengelig på Skaland.

Midt-Troms Museum ønsker å sikre seg at fotomateriale blir oppbevart ikke bare som digitaliserte bilder – vi har ingen garanti i dag for at slike bilder er like gode om 100 år. Derfor blir mesteparten av bildene også avfotografert på film som oppbevares i brannsikre velv på Stonglandseidet og i Målselv. Digitale bilder blir oppbevart i brannsikre skap i brannsikkert magasin i Målselv, i brannsikre dataskap på Storsteinnes. Den tredje sikkerhetskopien ligger på en backup som stadig er på vandring.

Gjenstander

I kontorbygningen på Skaland ligger det en lokalhistorisk samling etter familien Orseth. Midt-Troms Museum er i ferd med å rydde opp i denne samlinga og deler av denne vil bli utstilt i kontorbygningen. Gjenstandene skal ytterligere sorteres, katalogiseres og dataregistreres.

Ellers ligger det gjenstander fra verket nesten i alle bygninger. Disse gjenstandene må samles for å gå gjennom den samme prosedyren som gjenstandene i den lokalhistoriske samlinga. Dessuten må det undersøkes om det kan finnes gjenstander andre steder på Skaland som har tilknytning til verket og produksjonen. Gjenstandene vil i likhet med bilder være viktige i utstillingene. Det er et omfattende arbeid som skal settes i gang og arbeidet bør være i gang i 2006, men vil ikke kunne ferdigstilles før i 2008.

På selv det gamle gruveområdet ligger det mange store gjenstander som også må tas vare på, gruvevogner og skinner; gjenstander som ikke lett lar seg flytte og som det krever store ressurser å sette i stand. De er en del av helheten og bør tas vare på for ettertida. Imidlertid må det en nøye gjennomgang til for å vurdere hva som skal tas vare på og hva som er skrap. Her må museet utarbeide en oversikt i løpet av 2006 over hva som skal bevares.

Minnestoff

Sør-Senja Museum samlet på 1980- og 90-tallet inn minnestoff om grafittverket. En del av dette lydbåndmaterialet er skrevet ut og vil bli brukt som bakgrunnsmateriale for utstillingene. Det kan også være aktuelt å bearbeide den resterende delen av materialet som i dag er arkivert på Stonglandseidet.

På området ligger det mange store og tunge gjenstander som bør tas vare på. Arbeidet med gjenstandene er omfattende og dette er et arbeid som prioriteres over en treårsperiode 2006-2008.

PRIORITERING AV ARBEIDSOPPGAVER I FORBINDELSE MED ARKIV, BILDER OG GJENSTANDER

ARBEIDSOPPGAVER	2006	2007	2008	2009
<u>Arkivoppgaver:</u>				
Systematisering	X	X	X	
Dataregistrering	X	X	X	
Innkjøp av programvare	X			
<u>Billedokumentasjon:</u>				
Innsamling	X	x		
Scanning	X	X		
Dataregistrering	X	X		
<u>Gjenstander:</u>				
Lokalhistorisk samling	X	X		
Gjenstander verket	X	X	X	
Store gjenstander		X	X	X

Når det gjelder bildeinnsamling, katalogisering, dataregistrering og skanning er en god del arbeid gjort allerede i 2005.

FORMIDLING

**SKALAND
GRAFITTVERK**

HAMN

Innledning

Det er en utfordring for Midt-Troms Museum å skulle formidle historia om Skaland grafittverk og produksjonen på Skaland i det gamle gruveområdet. Formidlinga vil ha flere nivåer som det tar tid å utvikle. Vi tenker oss i første omgang å bruke bygningene i området rundt den gamle kontorbygningen til formidling av utstillinger, film, video og arkiv.

Men hele gruveområdet er en helhetlig industrihistoria og museet må ta i bruk hele området i formidlinga. Samtidig håper vi at det også i perioder kan være mulig å bruke produksjonslokalene ved sjøen i formidlingsøyemed og at en kan ha en gruvegang det er mulig å gå inn i.

Utvikling av utstillinger og andre formidlingstiltak vil ta tid og for å få gjennomført dette må en søke om ekstern finansiering. Det er heller ikke mulig å gå inn i detaljerte planer for de enkelte formidlingstiltak – disse vil bli enkeltprosjekter etter hvert som arbeidet skrider fram.

Det er noen målsettinger i formidlinga på Skaland og Hamn som prioriteres:

Bergverk er kapitalkrevende og utenlandske interessert er kommet inn med kapital og ny teknologi. Et viktig perspektiv på bergverkene er derfor deres internasjonale tilknytning, både i teknologisk utvikling og ved at produktene inngår i den globale handel. Stort kapitalbehov førte til at verkene i den første perioden ble drevet av utenlandske eiere. Dette har vært framtreddende ved begge disse verkene. Arbeidskraften ved nikkilverket hadde også en internasjonal sammensetning – på Hamn var en stor andel finske og svenske gruvearbeidere.

Fra 1890-årene og utover ble det en markert økning i industriutviklinga i Nord-Norge basert på bergindustri; Kiruna, Narvik, Kirkenes, Mo, Sulitjelma og Skaland.

Bergverk og anlegg førte til samling av arbeidere som ble forenet på en annen måte enn fiskerne og bøndene og ble viktig for fremveksten av norsk arbeiderbevegelse. Dette er også en viktig målsetting i formidlinga.

Det er gjort en del forskning omkring nikkilverket og Berg kommune og om helseforholdene ved Skaland grafittverk – sosialhistorie er også grunnlag for en temautstilling.

Ikke minst vil fagbevegelses historie på Skaland være viktig å formidle – her arbeider konservator ved Senjamuseet med dette temaet.

Teknologihistorie der det på Skaland har vært i bruk to forskjellige oppredningsmetoder – bakgrunnsmateriale for formidling er finner vi i arkivet til grafittverket.

Videoproduksjon

Midt-Troms Museum har planlagt en formidlingsvideo om Skaland grafittverk. ABM-utvikling bevilget i 2005 kr. 200.000,- til et slikt prosjekt som vi regner med skal ha en kostnadsramme på omkring 400.000,-. Museet tenker oss at videoen skal ha en sentral plass i en egen formidlingsavdeling i det nye museet og vil bli brukt overfor skoleverket, lokalbefolkningen og andre besøkende ved museet. Sammen med andre tidligere filmopptak fra Skaland vil denne videoen danne grunnlag for en visuell opplevelse av grafittproduksjonen ved Skaland grafittverk.

Videofilmen vil baserer seg på følgende sugett:

- Arbeid i gruvene med bryting av grafitten
- Transport til foredlingsanlegg fra gruver til grafittverket
- Foredling av grafitten ved verket
- Vi følger grafitten til mottaker
- Hva brukes grafitt til i dag
- Historien om Skaland grafittverk og Seniens nikkerverk
- Fagforeningene på Skaland
- Intervjuer med tidligere ansatte

Produksjonen starter opp i 2006 og skal være ferdig i løpet av 2. halvår 2007.

Hvordan kan hele gruveområdet brukes i formidling

Omkring på hele det gamle gruveområdet er det kulturminner – fra grunnmurer etter boliger, stier, veier, små bygninger, tipper osv. En forutsetning for å bruke hele området i formidling er rydding av kratt og skog som har vokst opp etter brannen i 1985. En god del av veier og stier er grodd igjen, andre kulturminner er lite synlige. Arbeidet med å rydde området settes i gang i 2006.

Dette bildet gir et inntrykk av hvor mye kratt som er vokst opp p på området de siste tjue åra.

Museet kommer til å ta i bruk interaktiv formidling på museums/gruveområdet. I stedet for informasjonsplakater kan en bruke nummerskilt og la publikum få en MP3-spiller med informasjon knytta til de enkelte kulturminnene – eller informasjon kan gis over mobiltelefon. Det vil bli utarbeidet en egen plan for hvordan gruveområdet skal formidles.

Besøksgruve

Mulighetene for en besøksgruve bør utredes. Det er et omfattende arbeid og må selvsagt skje i nær kontakt med grafittverket. Dette må også etter hvert bli et enkeltprosjekt fordi det innebærer store kostnader og vi foreslår at dette alternativet dersom det er aktuelt er ferdig planlagt i løpet av 2008.

Utstillinger:

Som nevnt i kapitlet bygninger satses det i første omgang på å ta vare på bygningene rundt kontorbygningen; messe, garderobe/bad og laboratoriet. Istandsetting og bruk av de andre bygningene blir prioritert etter hvert som arbeider med disse fire bygningene og utstillingene her blir ferdig. De andre bygningene er derfor ikke beskrevet i særlig grad.

Kontorbygning

De utstillingene som skisseres i dette kapitlet vil kreve store ressurser og det må søkes om ekstern finansiering på mange av disse delprosjektene som må basere seg på detaljerte utstillingsplaner som utarbeides etter den prioriteringa som vises i tabellen på side 44.

Det er mange rom i denne bygningen som er i fire etasjer; kjelleren egner seg i første omgang lite til utstillinger/formidling. Til øverste etasje er det en smal, bratt trapp som ikke egner som for "publikumsetasje".

1. etasje

Første etasje har tidligere vært brukt til direktørkontor, lønningskontor og andre kontor. Vårt forslag er å innrede denne etasje slik den har vært brukt. Noen endringer har det vært underveis, men her har vi dokumentasjon fra perioden like før krigen i den skissen som Ingrid Bonde Pedersen har sendt oss.

2. etasje

Et rom i andre etasje brukes til en liten lokalhistorisk utstilling basert på gjenstandsmateriale etter Orseth-familien som bodde her. Det settes av et rom til kontor og møterom og resten av rommene i andre etasje brukes til utstillinger om verkets historie, om bryting av malm, om oppredning, transport, eksport og ikke minst de menneskene som jobbet her. Bør også inneholde et lite rom som kan inneholde bibliotek og grafittverkets digitale arkiv.

Messe

I dag står fotoutstillinga produsert av Sør-Senja Museum og Olav Ryan her. Denne utstillinga vil bli tatt ned.

Arealet i denne bygningen består av et stort rom samt et lite kjøkken. De store arealene må utnyttes til en liten kafe. Det lages en egen TV-krok hvor man viser videoen om

grafittverket. Det bør også være mulig å få informasjon om verket via datamaskin, og her kan legges ut bilder, informasjon om de ulike kulturminnene, arkiver o.s.v. Messa blir

altså et sted der en kan få digital informasjon om verket og dets historie. I og med at det vises video er dette ikke et sted der folk kan sette seg ned i fred og ro og studere arkivmateriale og bilder, må denne type informasjon legges til kontorbygningen.

Informasjon bør også gis om nikkelverket på Hamn.

Detaljert plan med kostnadsoverslag vil være et eget prosjekt.

Garderobe/dusj

Utstillingene her bør vise forskjellige typer arbeidsklær, sko og verneutstyr brukt i forskjellige tidsepoker. Utstillingen kan også sette fokus på HMS-arbeid i ulike perioder. Dette innebærer at en ikke trenger å gjøre vesentlige endringer innvendig bortsett fra vanlig vedlikehold. I dag står det en del utstyr her fra 1980-tallet som kan være begynnelsen på denne utstillinga.

Laboratorium

Laboratoriebygningen bør kunne utstilles som et laboratorium. Det kreves en omfattende opprydding og rengjøring før bygningen vil kunne tas i bruk, men her står nærmest laboratoriet urørt etter sist gang det var i bruk. Her finnes det også noe bildemateriale som kan brukes i en "interiørutstilling" i laboratoriet.

Hamn og nikkelverket

Det bør avsettes plass i kontorbygningen til en utstilling og informasjon om nikkelverket i Hamn.

Ved Nikkelverket ligger gruvens dagåpning, steintippene, murene og kaia på et lite område. Vi har tidligere antydnet et lite informasjonshus som kan ha form som et lite tårn sentralt i anlegget der en gjennom vinduer i alle regninger kan få plassert de tidligere bygningene og installasjonene gjennom riss på glassruten. Da gjøres ruinene mer forståelig for de som siden vandrer rundt på egen hånd. Den sentrale delen av nikkelverket er selve gruva med dagbruddet, Sjøstollen og Vivianns stoff. Det kan være aktuelt med guidede turer i området.

Steinmurer og rester etter kraftverket over selv nikkelverket er også en del av viktig informasjon om nikkelverket. Det bør legges om til en kultursti fra nikkelverket nede ved sjøen og opp til damanlegg.

Konklusjon:

Det er mange spennende utfordringer når det gjelder å formidle alle deler av grafittverkets historie. Det som her er foreslått av formidlingstanker og utstillinger er en skisse til hvordan de ulike bygningene kan brukes, men detaljplanlegginga og kostnadsberegninger må bli et prosjekt for hver enkelt bygning.

Oversikten nedenfor viser hvordan museet vil prioritere arbeidet med de ulike delene i åra framover:

FORMIDLINGSTILTAK	2006	2007	2008	2009
VIDEO	X	X		
FORMIDLING – OMRÅDE	X	X	X	
UTSTILLING KONTOR 1. ETG	X	X		
UTSTILLING KONTOR 2.ETG		X	X	
BIBLIOTEK/KONTOR		X	X	
MESSE	X	X		
GARDEROBE / BAD		X	X	
LABORATORIUM		X	X	X
BESØKSGRUBE		X	X	X
MERKING AV STIER/VEIER	X	X		
SENJENS NIKKELVERK INFORMASJON HAMN			X	X
MUSIKAL NIKKELVERKET	X	X		
UTSTILLING NIKKELVERKET		X	X	

SAMARBEIDSPARTNERE I UTVIKLING AV SKALAND BERGVERKSMUSEUM

Skaland Graphite

Bedriften har allerede på dette stadiet av prosessen vist stor interesse for det arbeidet som museet hittil har gjort i det gamle gruveområdet. Bedriften vil også i framtida være museets nærmeste samarbeidspartner i arbeidet og den viktigste referansen vi har i forhold til det arbeidet vi skal utføre.

Berg kommune

Berg kommune har også hittil i prosessen vist stor interesse for prosjektet, og har allerede bevilget midler utenom det vanlige driftstilskuddet. Det er naturlig at Berg kommune er en samtalepartner i det som utvikles på Skaland.

"Bergverksmuseets" venner

En slik venneforening er dannet og foreninga vil være et nyttig redskap når arbeidet for fullt starter opp i 2006, ikke minst vil dette gjelde å ta vare på gjenstander, arbeid med registrering av gjenstander og seinere innredning av bygninger og utstillinger.

Bergverksmuseenes nettverk

De fleste museer i det nasjonale museumsnettverket jobber sammen med andre museer i nasjonale temanettverk. Midt-Troms Museum ble i 2005 tatt opp som medlem i det nasjonale museumsnettverket for bergverk og har mange fagpersoner i dette nettverket som vi kan samarbeide med. Allerede sommeren 2006 vil museet dra nytte av dette nettverket da representanter for ledermuseet i det nasjonale bergverksnettverket kommer på besøk for å hjelpe oss med å utrede deler av museumsprosjektet.

Troms fylkeskommune, kulturetat og fylkesgeolog

Fylkeskommunens kulturetat og fylkesgeologen vil være naturlige samarbeidspartnere regionalt., kulturetaten som ansvarlig for den regionale museumspolitikken og fylkesgeologen med et ansvar koordinering av fylkeskommunens innsats innen geologi og bergverk.

KILDER

Sør-Senja Museum v/Yngvar Ramstad:
Prosjekt "Gruvemuseum i Berg" – en utredning for Berg kommune

A/S Skaland Grafittverk 1896-1982

Robertsen, Odd Smith: Lys over land , Troms fylkes kraftforsyning 1970, side 22-32
(artikkelen er vedlagt)

Bergverkenes Landssammenslutning gjennom 50 år; Oslo 1957 (artikkelen er vedlagt)

